

IGBA NDU N'OBODO UFODU N'ALA IGBO: NZIPUTA AGBAMNDU N'AGUMAGU IGBO NDI A HOORO

Ogochukwu Roseline Ifeka, Ph.D.

Department of Linguistics/Igbo Language
Chukwuemeka Odumegwu Ojukwu University,
Igbariam Campus
ogochukwuifeka@gmail.com, or.ifeke@coou.edu.ng

Umị Edemede

Ọtutu nsogbu ezinaulo ndi Igbo na-agabiga n'oge a mere na ha anaghi atukwasị obi n'ebe ibe ha no. Ha na-ahuta onye obula no ha nso di ka onye a ga-eze ndu. Ufodu ndi isi uka ogbara ohuru na-akonye ndi mmadu ujo n'ahu gbasara ibe ha. Nke a kpalitere mmuo nchocha isiokwu a bu **"Igba Ndu n'Ala Igbo"**. Site n'igba ndu ka a ga-esi kpoghachi mmuo ndi na-eche na ibe ha choro igbu ha maobu nye ha nsi. E lebara anya n'obodo ato di n' Steeti Anambara: Alo (Idemmili Sautu), Uli (Ihiala) na Okuzu (Oyi), iji ziputa ihe bu igba ndu n'obodo ndi a hooro n'otu n'otu. A gbaara ohanaze n'anwu etu obodo ndi a si eme nke ha, usoro na oge ha ji eme ya. E ji usoro nkwasị wee mee nchocha a wee ziputa n'uju ihe a turu anya n'igba ndu n'ala Igbo o kachasi n'obodo ndi e ji mere ebe mgbakwasa ukwu.

Okwu Mmalite

Ekpemekpe uka nwa Bekee emeela otutu ndi ka ha banye n'agbu si na ha na-aka uka n'ihia na mgbe obula nkuzi ha na-abu si chuba ndi na achu ha, kugbue ha, oku gbagbuo ha, oku rechapu ha n'otu n'otu dgz. N'ihia nke a ndi mmadu si n'oku wee danye n'ite mmanu na-asu asu. Nchocha a biara inye aka ka itu ujo na akpomasi niile dere juu, ka onye obula norokwa n'udo di ka o di tupu ndi uka abata n'ala Igbo wee kuzibere anyi maka mmuo ojoo na agwa ha niile n'ebe mmadu no. Otutu ihe ga-aputa ihe ma e mecha nchocha a bu ndi a: ihe niile di mkpa gbasara igba ndu n'obodo ndi a a hooro; usoro igba ndu n'ozuzu oke; mkpa igba ndu baara ohanaze; mkpatara igba ndu di ka nkwenye ndi Igbo si di n'oge gboo na n'oge a; oge e ji agba ndu; nkowa ndiche di n'etiti igba ndu na inu iyi na usoro nchekwa omenala igba ndu n'ala Igbo. Iji mee nchocha a etu o kwesiri, a hooro otutu ndi gbaa ha ajuju onu n'obodo ndi a n'otu n'otu, nwee ndi e kpokoro onu wee gbaa ajuju onu. Ndi bu akamkpa e ji mee nchocha a bu ndi no n'ime obodo ndi a hooro. Ha bucha ndi no n'agbata afọ iri ise wee ruo n'okenye obula uche ya ka zuru oke. E nwetakwara ihe ndi e derela ihe n'isiokwu a maobu n'ewumewu olenale ndi Igbo e ji wee mee ntuziaka. E ji usoro nkwasị wee mee nchocha a wee ziputa n'uju ihe a turu anya n'igba ndu n'ala Igbo o kachasi n'obodo ndi e ji mere ebe mgbakwasa ukwu.

Igba Ndu n'Ala Igbo

Nke a bu usoro a na-agbaso n'ezinaulo, n'ogbe na n'obodo iji medaa obi ndi na-enyo onwe ha enyo. Mgbe e ji agba ndu na-abukari mgbe ndi otu ezinulo maobu ibeene na-enyo onwe ha enyo site n'ihe ndakwasị dakwasiri ha. Okenye no n'ezinaulo na-akpota ezemmuo ka o bia mata onodu ha, wee site na ya wee kaa ubochi onye obula ga-ezu ka e mee ihe so n'igba ndu ka udo wee dikwa n'etiti ha. N'ubochi a kara aka ezemmuo na-eburu ofo e tinyere n'ime okwa abia njem a. Mmemme maobu emume igba ndu bu naani ezemmuo ka o di n'aka, o ga-eji mma di ezigbo nkọ kapuo obara site n'ahu ndi isi ezinulo obula o gbasatara mikota obara ha n'iko o ga-eji n'aka ya. Obara ndi ikwunaibe ahụ ka a ga-agwakota onu tupu a tanye mmanu gwakotakwa ha niile n'ime okwa ahụ ofo di n'ime ya. Onye obula ga-ewere oji e nyere ya suru obara na mmanu ahụ a gwakotara onu. Onye obula ga-akwuru n'ukwu ya n'eyighi akpukpu ukwu obula. N'Alọ, ha kwenyere na onye obula cheere ibe ya ihe ojojo ka e mechara nke a aghaghi inwu.

Ebe anyi matara na inu iyi di n'igba ndu, onye na-agba ndu n'Okuzu ga-agba mbo soo nso a na-aso mgbe mmadu na-anu iyi. (Nso ahụ bu na onye ahụ agaghị enwe mmeko edina n'abalị chi ga-efoputa ubochi a ga-anu iyi). A na-agbakwa mbo hu na ma nwoke ma nwaanyi enweghi onye ji ndagbu iyi. Ndagbu iyi bu ogwu ufodu mmadu na-agwota ka iyi onye ahụ nuru ghara idi ire n'ahu ya. N'Okuzu, onye ahụ ga-anukwa iyi na ya ejighi ndagbu iyi (Chira, 2015).

N'Uli, tupu a gbaa ndu onye butere arusi e ji agba ndu na-ebu uzo were arusi ahụ duo isi maobu nuo iyi. Nke a bu iji gosi na arusi ahụ anaghi egbu na nkiti maobu gbuo onye aka ya di ocha.

Obodo ato a e ji mee nchocha kwenyere na igba ndu abughi egwu ka a na-egwu kama na arusi obula e ji nuo iyi maobu gbaa ndu na-adi ire nke ukwu site n'iru oru a chorọ ka o ruo. Ogbalu (1979) na-asị na igba ndu bu “nkwekorita mmadu na ibe ya mere na ha agaghị emegide onwe ha maobu mee onwe ha ihe ojojo; ... e were inu iyi wee mejuputa njikota onu a, ya bu igba ndu.” Nkwa a na-egosi na agbamndu abughi naani mgbe mmadu na ibe ya na-enyo onwe ha enyo, kama na ha achoghi imegide onwe ha n'odiniihu.

Ekwealor (1998) na-akwa na igba ndu “putara mmadu abuo maobu karja inuritara onwe ha iyi na ha agaghị emegide onwe ha, na ha agaghị emerita onwe ha ihe ojojo obula karisia inye onwe ha nsi.” Nke a na-eziputa na o bu nkwa mmadu kwere ibe ya na o nweghi onye ga-echere ibe ya echiche ojojo maobu kpaa nkata ojojo megide ibe ya.

Nzeako (1972) na-akwa igba ndu di ka “mmeko, nriko na njiko mmadu abuo maobu karja, ka onye obula n'ime ha ghara itu ibe ya ujo, bo onye ahụ ebubo ma eleghi anya, malite ichere ya echiche ojojo n'uzo abula uzo.” Nke a na-egosi na mgbe obula a gbara ndu ka mmadu na-akwusi itu ujo n'ebe onye ya na ya gbara ndu no maka igbu ya. Na nkwa ahụ ha kwere onwe ha ga-eme ka ha na-emeko ihe onu, na-eriko ihe onu maobu na-ebiko onu ozo. Ubesie (1987) na-asị na igba ndu bu “mgbe obula o nweghi onye ji ibe ya n'aka, a na-asị ka a gbaa ndu. Ikekwa o buru mmadu abuo na-ese okwu n'ezinulo, ...okwu e doziri ha erughi

ha n'obi, ha abụọ agbaa ndụ.” Nke a na-egosi na n'ihikweghị ekwe maobụ enweghị ezi ntukwasi obi a na-agba ndụ.

Igbandu bu nriko na mmeko siri ezigbo ike nke ndi mmadu ekwesighi ka ha were gwurie egwu. Ndi Igbo na-eme ya iji wee gbochie ihe ozo, echiche ozo, mmegide na mmegbu, igba mgba okpuru. Di na nwunye nwere ike igba ndu ma o nwee onye obula mere ibe ya ihe ozo maobu hu ihe ga-eme ibe ya, maobu hu ihe di otu a maobu otu ozo ga-emegide onye obula n'ime ha were mee ya, ihe o huru o were.

Na nchikota igba ndu na-aputakari ihe mgbe e nwere omume di anaa n'etiti mmadu na ibe ya di ka n'ogbe na n'obodo. Mana n'etiti ndi luru di na nwunye, ha na-eme nke a iji chekwaa alimdi ha ka onye obula sopusu onodu alimdi nke o no n'ime ya. Ihe ozo di n'igba ndu na injirita iyi bu na o dighi onye n'ime ha ga-etinye aka n'ajo ihe nke ga-egbu onye nke ozo maobu dobe onye ahụ n'onodu o di ndu onwu ka mma.

Udi Igba Ndu

E nwere udi igba ndu di iche iche. Ha gunyere ndi a:

- i. **Igba Ndu Ihunaanya:** N'ebe a ndi huru onwe ha n'anya na-agba ndu iji mee ka njikota ha ghara iri mperi ma o di mma ma o di njo. Ufodu na-abukari agboghobia na okorobia ilu onwe ha mgbe ha kwadoro. Ha na-agba ndu wee chusaa ndi ozo ga-abata n'etiti ha maka alimdi. Mmadu abuo a na-ewere obara ha abuo rachaa wee mee nkwubi ihe ha choro na etu ha siri choo ya. Ha abuo mechaa kwekorita ha nwere ike mebie ya n'udo ma o bughu etu ahụ igba ndu a na-adigide wee ruo onwu otu n'ime ha, mgbe ahụ ka onye nke ozo ga-enwere onwe ya.
- ii. **Igba Ndu Mgbochi Orja:** Otutu mgbe n'obodo ufodu a na-anokata bido riaba orja a maghi ihe kpatara ya maobu ebe o si. Ndi new ala na-aga choo dibia isi kara aka ka o bia gbaa ha niile ndu ka orja biakwutere ha ghara iri isi ha. Ozo na o buru onye obula n'ime ha kotere nsogbu a nye ha onye ahụ chaara ha n'obodo ha n'udi njefu maobu onwu igbu onye ahụ.
- iii. **Igba Ndu Igbochi Esemookwu:** Otutu esemookwu na-adaputa n'ogbe na n'obodo n'etiti ndi nwoke na ndi nwaanyi. O bu igba ndu a ga-eme ka onye obula buuru ibe ya ihe ozo minye mma ya n'obo. Ihe ozo bu na n'ime ezinulo e nwere otutu umunwaanyi otu nwoke na-alu, esemookwu na-aputa na ya na-adi otutu nke mere na a gbaa ha ndu ka ha ghara igbu onwe ha, maobu umu ha muuru di ha n'otu n'otu.
- iv. **Igba Ndu Otu Nzuzo:** Di ka aha otu a siri di ha achoghi ka onye anoghi n'otu a mata ihe ha na-eme, ya mere ha na-agba ndi obula bataara ha ohu ndu idebe ire ha duu. Nke a ga-eme na ihe obula ha na-ahu n'ebe ahụ na ha agahi akoro ya mmadu obula kama ha nwere ike na-ako ya n'etiti onwe ha. E jighi udi igba ndu a egwuri egwu maka na tupu onye ahụ akochaa, ndi otu ya ga-achoputa, kugbuo ya ozigbo.

- v. **Igba Ndu Onye Aghana Nwanne Ya:** Ụdị igba ndu a na-aputakarị ihe n'etiti ụmụnna na ụmụokpụ maọbụ ụmụada. Ha na-agba ndu iji chekwaa ihe ha ji buru otu ọbara maọbụ ibeene. Onye n'utara ihe na-achọ ime nwanne ya na-agba mbọ kpọọ ya gwa ya ka ọ kpachapụ anya. N'ihі nke a o nweghị onye ga-ekwugide nwanne ya n'uzọ abula uzọ.

Ndị na-agba Ndu

E nwere otutu ndi nwere ike, igba ndu. Ha gunyere ndi a:

- i. mmadu abuo na-enyo onwe ha enyo, na onye nke ozọ nwere ike ime ibe ya ihe ojoo
- ii. di na nwunye gbara onwe ha alukwaghim maobu ndi nwere ihe nzuzo na ndu ha di ka nwaanyi na-agba n'ezi maobu nwoke kpebiri izu ohi, nwaanyi na-akpoku umunna gwa ha ihe o huru na o buru na di ya akwusighi ohi na ha ga-agba ndu
- iii. ndi kwekoritara ijiko onu chuo nta ego
- iv. nwunye di na ibe ya na-ese okwu n'onwe ha maobu na-azo onye di ha ga-ahukari n'anya na-agba ndu maka ime ibe ha ihe ojoo n'uzo abula uzọ.
- v. umunne abuo ndi na-azo ala maobu akunauba nna ha haara ha
- vi. ndi otu nzuzo na-agba ndu ka onye obula n'ime ha ghara ikoro onye adighi n'otu ahụ ihe ha na-eme n'otu ha.
- vii. enyi na enyi huru onwe ha n'anya na-agba ndu ka njikota onu ha ghara iri mperi.
- viii. obodo na obodo na-agba ndu mgbe e nwere ndozi eseomokwu n'etiti ha di ka oke nsogbu daputara n'izo ala maobu onwu mberede.
- ix. ndi otu mmowu na-agba ndu na o nweghi onye ga-ekwute ihe o huru n'ime otu ahụ, n'ebe igbudu, nwaanyi maobu nwata no.

Uzo e si Agba Ndu n'Ala Igbo

A bia n'Uli, ha nwere otutu uzọ di iche iche e si agba ndu di ka ihe e ji maka ya agba ndu si di maobu ndi na-agba ndu ahụ. Ndi ojoo no n'obodo di ka ndi na-agwo nsi, ezu ohi n'obodo bu ndi ochichi obodo di n'aka ga-akpo nzuko ka onye obula zuo. N'ubochi ahụ kpomkwem, a na-akpopta ndi ahụ a na-ele anya di ka ndi ojoo ka ha bia taara ndi Uli oji ala n'uzo igba ndu. Onye a kporo ma o putaghi a na-amapu ya n'obodo ka o nooro onwe ya site n'enweghi mmekorita n'ebe ndi ozọ no. A na-awa oji wusa ya n'ala n'ebe a na-agba ndu. Onye obula ga-aputaba n'otu n'otu na-akporu oji ahụ n'otu n'otu na-ekwe nkwa site n'ikwu ihe di otu a: M gakwa eme onye Uli ihe ojoo obula maobu dunye onye nke ozọ ka o mee ha ihe ojoo obula biko ala Uli ekwela. Mgbe o kwuchara nke a, o were onu kpuru oji n'ala taa ya. A na-eyipucha ihe obula di n'ahụ onye na-agba ndu ka e wee hu ya nke oma. Naani mpe mpe ogodo ka o ga-amara n'ukwu di ka ote nkwi. Nke a bu ka e wee soruru ala ma sitekwa n'uzo a choputa ma gbochie onye obula kanyere ogwu obula ga-egbochi ihe obula o kwere na nkwa imezu. E mechaa nke a onye obula alaa be ya n'obi ocha.

A bia n'Uli, o buru mmadu abuo chiri echichi maobu ndichie bu ofo nna nna ha, ha anaghi emepu ọbara n'ahụ ha maobu jee ebe a na-ata oji ala kama ihe ha ji agba ndu bu ofo nke a kwenyere na o nochitere anya nna nna ha. N'uzo di etu a, otu onye n'ime ha ga-ewere ofo nke o ji bia nee ya n'isi onye nke ozọ ugboro ato si ya, "I gakwa eme m maobu ndi be m ihe

ojoọ maọbu nọdu ebe a na-agba m izuzu ojoọ ma hapu igwa m, ofo nna nna m ha tigbuo gi". O kwuchaa nke a o sọ ofo n'ala, otu aka ahụ onye nke ozo ga-eme nke ya. Ha mechaa nke a, onye obula alawa (Ezeyim, 2014).

Igba ndu nwanne mere nwanne ya ihe ojoọ n'Uli na-apu iche. Ha na-akpo ya "Iru ji ibeene". A na-ebute arusi, onye butere ya ga-adu isi si na-arusi ahụ adighi egbu onye aka ya di ocha maobu onye emeghi ihe ojoọ obula tumadu n'etiti umunne abuo. Mgbe a na-agba udi ndu a, a na-akajite osisi ogirisi, abosi ma kekoo ha onu dewe n'ala. E weta ji a huru n'oku n'anya ha abuo, a tukwasi ya n'elu ogirisi na abosi ahụ, waa oji tukwasi n'elu osisi ogirisi na abosi ahụ werekwa mmanya dewe n'akuku ebe ahụ wee tinyere arusi ga-adi ebe ahụ. Ha kwusie ihe ha choro ikwu site n'ikpoku arusi ahụ di ebe ahụ, e kewaara ha ji ahụ di ebe ahụ ha abuo erikota, takwaa oji ahụ site na onye tabiri o nye ibe ya. A na-ejikwa otu mpi maobu iko kpata mmanya nye otu onye, o nurutu ntakiri; o nye onye nke ozo, o nurutukwa.

N'Alọ, o buru igba ndu metutara di na nwunye maobu nwunedi abuo, a na-eji amuba kpuchapu ha abuo isi. E mechaa nke a, a waa oji were ya metu n'obara ha abuo a gwakotara onu, ha ataa ya n'otu n'otu. Ma tupu ha ataa oji, ha ga-ekwekwa nkwa na ha agaghi eme ibe ha ihe ojoọ maobu nu ebe a na-akpa nkata ojoọ iji megide ibe ha hapu ikwuputa ya. N'Alọ e nwere ike mee emume a n'okwu arusi maobu n'ama obodo.

A bja n'Alọ, ndi chiri echichi bu ndi a na-ebugharijeere okwu arusi ebe ha choro ino wee gba ndu. Ha abuo n'otu n'otu ga-eji ofo ha puta ogbo. Ha aghaghi iferuge ofo ahụ okirikiri n'isi onye ya na ya na-agba ndu. A na-enwe ihe onye obula n'ime ha ga-ekwu iji ziputa agbamndu;

Mu bu.... (O kpoo aha ya n'uju)
 M cheere gi ihe ojoọ n'uzo abula uzo
 M cheere ndi be gi obula ihe ojoọ
 M nsukokwaa ogwu igbu gi
 Maobu fee gi aju
 Noro n'izu igbu gi
 Mu na-achọ ime gi ihe ojoọ
 Mara onye choro inye gi na ezinaulo gi nsi
 M wee ghara igwa gi
 Iyi gbuo m (o kpoo arusi ahụ aha)
 Ka ofo nna anyi ha m ji n'aka m
 Tigbuo m maobu mee m o di ndu onwu ka mma.
 O chigharia o gwa onye nke ozo
 O burukwa na I cheere m ihe ojoọ
 N'uzo abula uzo
 Di n'izu i kpochapu mu na ezinulo m
 Ka ofo a m ji n'aka tigbuo gi
 Maobu mee gi o di ndu onwu ka mma
 Ha abuo ga-esi etu a mee ya n'otu n'otu
 onye obula alaa be ya n'udo (Ukatu, 2010).

N'Okuzụ, a na-eje n'otu n'ime okwu Arụsị e nwere n'Okuzụ wee gbaa ndụ. O buru na ndi na-agba ndu achoghi ino n'okwu arusi wee gbaa ndu, ndi ahụ akwuọ ugwo a na-akwu wee ronie arusi n'okwu ya. Mgbe ha mere nke a ha nweziri ike buru arusi ahụ gaba ebe ha choro ino wee gbaa ndu (Chira, 2015:5).

O nwere ihe a ga-ekwu n'ihu arusi ahụ ma a bia inu iyi. Ihe ndi ahụ na-adi n'iche n'iche. O nwere ndi ga-abia inu iyi maobu igba ndu ihe a ga-ekwu n'ihu arusi ga-agba ghari. Eze arusi na-enyere ndi ahụ aka site n'igwa ha ihe ha ga-ekwu. O ga-agwa ha udi ihe ndi a site ka iyi a na-anu maobu ndu a na-agba si di:

M ga-echenatara nwunyedi m echiche ojo
 M ga-agwonatara ya nsi.
 M ga-agwonata ogwu ka di m wee hu m n'anya.
 M ga-ahunata ihe ojo ga-eme nwunyedi m ghara ikwu. Onye ahụ ga-akuzi okwu ya isi site n'isi ka arusi ahụ gbuo ya (Chira, 2015:5).

N'Okuzụ, ndi nze na ozo maobu ndi ji ofo umunna nwere ike gbarita ndu etu a; otu onye n'ime ha ga-eferuga ofo ya ugboro ato n'isi onye ya na ya na-agba ndu wee si; "I gakwe eme mu na ndi be m ihe ojo maobu nodu n'ebe a na-agba izuzu ojo megide mu na ndi be m ghara igwa m ofo nna m ha tibuo gi ma i mee nke a. O kwuchaa nke a, o tie ofo ya n'ala. Onye nke ozo ga-emekwa otu ihe ahụ. O nwere ike kwuo ihe ndi a:

M chekwaa ajo echiche
 M gwokwara gi ogwu igbu gi
 M nyekwa gi nsi
 M zikwaa mmadu ka o nye gi nsi
 M marakwa onye choro inye gi nsi
 M wee ghara igwa gi
 Iyi a gbuo m
 O tugharia gwa onye o bu ha abuo si;
 I gaghị anọ ebe a na-agba izuzu ojo
 Megide mu na ezinulo mu ghara igwa m
 Maobu ebe a na-agba izu igbu m
 Ka ofo nna m ha tigbuo gi
 E mechaa nke a ha niile alaa. (Chira, 2015)

A bia n'obodo ato ndi a, a choputara na ndi chiri echichi nwere usoro ha si eme emume igba ndu ha. O na-eziputa nkwanye ugwu na nsopuru n'ebe ha no. N'ala Igbo, udi agbamndu obula a na-eme ndi Igbo kwenyesiri ike na arusi anaghi egbu onye aka ya di ocha maobu onye emeghi ihe ojo.

Site n'uzo di iche iche e si agbandu n'ala Igbo, nke obula n'ime ha na-egbu egbu maobu na-adi ire di ka ndi Igbo si kwenye. Onye obula gbara ndu maara nke oma na iwu ndi ahụ abughi nke a ga-ario ya ka o debe kama nke o ghaghị idebe maka na onye edebeghi iwu ogbugbandu ahụ, aghaghị ita nnukwu ahuhu.

Uru di n'Igba Ndu

- ii. Igba ndu na-egbochi otutu ihe ojoo gaara ime n'obodo. O na-eme ka e nwee ndi na-ekwu eziokwu. Mgbe mmadu chetara na ya na mmadu ibe ya gbara ndu, o ga-agwa onye ahụ ihe niile o matara banyere ihe obula a juru ya. Igba ndu na-ebelata anya ukwu nke nwere ike ibute echiche ojoo nakwa ekworo. O na-ewepu itu egwu mmadu igbu ibe ya.
- iii. Igba ndu na-eweta ezi nchekwaba ndu na udo n'etiti nwanne na nwanne, enyi na enyi na n'obodo na obodo.
- iv. Igba ndu n'ebe di na nwunye no na-ewebeta udo na ihunaanya n'ezinulo ha.
- v. Odibo ya na nna ya ukwu gbara ndu anaghi ezu ya ohi maobu megide ya kama o na-agba mbu ga-eme ka azumaahia ha gaa nke oma. Nke ga-eme ka nna ya ukwu duo ya ulu nke oma di ka ha siri kwekorita.
- vi. Nwunyeedi naabu gbara ndu na-akwusi oke ekwurekwu na ita ibe ha uta mgbe niile.
- vii. Igba ndu na-etinye egwu ime ihe ojoo na ndu ndi omekoome no n'obodo ma n'ezinaulo.
- viii. Igba ndu na-akwalite ikwu eziokwu nakwa ezi mmekorita ebe o bu na onye obula huru ihe ojoo ga-eme ibe ya, o kwuo ya.
- ix. O na-eme ka obodo dere juu n'ihi na a na-akpokoputa ndi ojoo niile no n'obodo gbaa ha ndu.
- x. Ndi otu nzuzo di iche iche na-esite n'igba ndu wee chekwaa njirimara otu ahụ nke ha achoghi ka ohanazeze mata. N'ihi nke a, nsopuru na ugwu ha na-adiri ha.

Oghom Di n'Igba Ndu

- i. Mgbe ufodu arusi e ji gbaa ndu na-ahapu onye dara iwu gaa gbuwe ndi ezinaulo onye ahụ n'otu n'otu..
- ii. Ndi gbara ndu ilu onwe ha hugodu onye ozo kaara ha mma, ha agaghi emebi igba ndu ahụ, kama ha ga-aga n'ihu luo onwe ha n'agbanyeghi ndi ozo ha kara hu n'anya n'otu n'otu n'ihi ndu ha gbara.
- iii. Onye mebie nkwekorita igbandu, o nwere ike nwuo maobu di, odi ndu onwu ka mma.
- iv. Nsogbu chorọ iri isi mmadu bia a naghi ahụ etu e si emebi nkwa igba ndu ufodu ka onye obula gabara onwe ya.
- v. Onye gbara ndu nwuo e wee choputa na o bu arusi o dara iwu ya gburu ya, a naghi eli onye ahụ n'ulo ma ya fodusia ikwa ya akwa.

Nziputa Igbandu n'Agumamu Igbo Ndi a Horo

N'Obidiya nke Enyinna Akoma dere n'afọ 1977, e nwere agbam ndu Oriaku na ndi ogbuu. Oriaku bu onye choro ka ndi ogbuu ruoro ya oru. Oru o choro ka ha ruoro ya bu igburu ya Onuma. Ha ji agbam ndu wee kee onwe ha iji hu na onye obula n'ime ha mejuputara nkwa o kwere. Ya bu, Oriaku ga-akwu ha ugwu ha kwekoritara ebe ndi ogbuu ga-egburu ya onye iro ya bu Onuma. E gosiputara agbam ndu ha n'ejije a na-ekwu maka ya. Nke a bu agbam ndu ha di ka o di n'akwukwo ejije ahụ:

- Ogbuu: O di mma
(Oriaku eweta amuba na iko na mmanya. Ha niile eweputa obara n'aka ha tinye ya n'ime iko ahụ e tinyere mmanya) (p.10-11)
- Ogbuu: (Buru mmanya n'aka) obara ogbugba ndu! Ichie uku, (sic) Ichie nta! O buru na m nara Oriaku ego ghara iru oru anyi kwubiri okwu ya, ka I mee m ihe soro gi (o nwo obara)
- Oriaku: Okwu oma
- Omeife: Obara! I bu aru ka aru. I na-ahu uzọ karia mmadu. O buru na m rugbue Oriaku nara ya ego na-aluzighi olu (sic) Anyi kpebiri ekpebi mee ka I si eme m (o nwo obara)
- Oriaku: Okwu bu ndu
- Diogu: Obara! Abu m onye ozi. Ana m ejere onye obula ozi. Taa, Oriaku eziela m, aga m ejere ya. Onye ozọ zie m echi, agakwa m eje. O buru na m nara Oriaku ego ghara imezu nkwa anyi kwere o bughị nani (sic) moo! (o lugharia anya lee Oriaku) Obara mee m ka I si eme, ma o bughị ya, ndu m na nke isi m (o nwo obara)'
- Oriaku: O gaala (p.11) (Akoma, 1977)

N'Oku Ghara Ite nke Goddy Onyekaonwu dere n'afọ 1988, e nwere mmemme agbamndu ndi otu nzuzo. Ndi putara ihe na ya bu agbamndu bu onyeisi otu ndi Oduma na mmadu abuo bjara iba n'otu ahụ ohuru. Mmadu abuo ndi ahụ bu Ibeneme na Ukpaaabi. Onyeisi otu ahụ gbara ha ndu ka ha ghara ikwu ihe ha huru n'otu nzuzo ahụ n'iro. Nke a nyere onyeisi otu ahụ na ndi otu ya ndi ozọ nchekwube na mmadu abuo ndi ahụ agaghị agba ihe ha na-eme n'anwu. Onyeisi otu ahụ na ndi ohu ahụ gbara ndu site n'ikapu onwe ha ahụ ka obara puta. Ibeneme na Ukpaaabi ji ibe oji suru obara onyeisi Oduma wee gusa ngu igbandu tupu ha taa oji ahụ. Onyeisi Oduma surukwaara ibe oji n'obara mmadu abuo ndi a ma kwekwa nkwa nke ya tupu o taa. Mmemme a putara ihe n'ime ejije a na-enyocha di ka a huru ebe a:

Onye isi oche: (guzoro oto) Ugbu a ka anyi nabata ndi ohu. (Otù onye otù agaa, kporo mmadu abuo ahụ gaa guzowe ha n'ihu onyeisi oche, Ndi otu a kulie gbaa ha gburugburu). Chilienu aka abuo unu wee zaa ajuju m ga-aju unu. (Ha achilie aka ha elu). Unu jikwara obi unu kweta ibata n'otu Oduma? (:19-20)

Ndi Ohu: A -a -a- a nyi ji obi anyi kweta.

Onyeisi oche: Ngwa makpurunu ala. (Ha amakpuru ala, ya eburu mmiri n'aka were otu aka na-efesa ha mmiri n'ahụ, wee na-ekwu). Oduma, Ode jim jim, Oduma Baa-baa-duu-duu. Lekwa ndị na-abata otu gị ọhụ ka i nabata ha. Ebe mbata ha n'enweghị ọpupu ka i nye ha obi siri ike inagide ya. Hoo: (20)

(Ha dum wee gbaa tebul ahụ gburugburu. Onyeisi oche wee were mma kapuchaa ha aka ma kapuo nke ya. Ya ewelie oji ahụ elu, warisia ya nye onye ọbula. Onye ọbula were nke ya surucha n'ọbara si ndị ọzọ n'aka pụta, taa. Ha mere nke a n'otu n'otu wee mezuchaa. Onyeisioche taputara mmanya n'otu iko wee chewechaa ndị ọhụ) Ka anyị yọrọ Oduma.

Ndị otu niile: (Guzo ọtọ malite bụwa) Oduma ekele o. Oduma ekele o dgz.

Onyeisi oche: Mmadu dum nọrọ ala. (Ha dum wee nọrọ ala.)
 Ka a kaara ndị a kpobatarara aja
 Ya na ihe nwadibia na-eri
 Ma tupu e mee nke a anyị ga-agbaso usoro anyị
 (Otu onye gara chita akwa ojii abuo a kpopuchara anya chinye onyeisi oche. Onyeisi oche were akwa ndi a wee kpuchie ihu mmadu abuo ndi a a na-anabata ohu. Ka o mechara nke a o si;
 Ndi a nabatarara ohu geenu nti nke oma.
 Iwu ndi a bu iwu unu ga-edeweriri.
 Malite taa:
 Nke mbu: Otu a bu otu nzuzo.
 N'ih (sic) ya, o dighi ihe niile anyi mere ma o bu (sic) kwuo ebe a unu ga-akorọ nwoke ma o bu (sic) nwaanyi. Onye emela nke a chee aka ghorọ onwu ya.
 Nke abuo: Matanu na o dikwaghi opupu unu ga-esi n'otu a puo
 Nke ato: Ebe mkpa unu bu inweta aku na uba (sic) nsogbu adighi ya.
 Ma o di ihe onye obula n'ime unu aghaghi ime n'uzo ichu aja.
 Mazi (sic) Ibeneme, I ga-egbu diokpara gi beputa ire ya ma ghutakwa anya ya abuo chitara Oduma. Nke a bu n'ih na (sic) Oduma maara na o bu diokpara gi ka i hukarisiri n'anya.
 Mazi (sic) Ukpabi, i ga-egbu nwunye gi, beta ya ire ma ghutakwa mkpuru anya ya abuo chitara Oduma. Oduma maara na o bu nwunye gi ka i hukariri n'anya. : 22-23

N'Ochụ Nwaokuko Nwe Ada nke Ifeka Ogochukwu dere n'afọ 2015, O bu n'ih esemokwu di na be Mgbachi mere o jiri nwee isi mgbaka chupu nwunye ya nke mbu. O mesia gbuo umu ya ma chee na o gbuola nwunye ya wee gbuo onwe ya. Mgbe a choputara ihe merenu ndi obodo wee gbaa ndu ka onye obula wee nodu n'udo.

.... Ha kwekoritara na ndi obodo ha niile, tinyere ndi nwunye Mgbachi abuo bu Amaoge na Ugoye, ga-akorọ umu ha niile bia wee gbaa ndu (117). Njamu wee kwuo n'ubochi ndi

obodo ha niile ga-ezuko maka ita oji ala wee gbaa ndu (p.118). (... Ezeonyekwere puta, were nzu tuo n'ala, dota ofo n'akuku wee dota akwukwo ogede di obodobo n'etiti ebe ahụ ndi mmadu no. Anya mmadu niile na-ele ya.) O goo oji wee kwue si; "Oseburuwa kere eluigwe na uwa, bia taa oji a n'otu, ka anyi taa n'ibe"

Mmadu niile kwuo si "Ofo" (p.121)

"The anyi kwadoro bu udo na idi n'otu, n'ihia ya, anyi na-ario Oseburuwa ka o nye ndi ala anyi udo na ihunanya. Uka bute, ya buru ma nkata bute ya buru. Onye mee ihe ala na-aso nso, ala tigbuo ya, ma ya etigbula onye na-emeghi ihe, mmadu niile tie mkpu si, "Ofo".

(O wee gbowa oji ahụ wunye n'akwukwo ogede ahụ, gbowa oji abuo ozo, wunye ibe ha niile n'akwukwo ogede ahụ ma jiri mma berie ha ntakiri ntakiri wee wusa ha n'akwukwo ogede. Ezeonyekwere gagharia, gwa mmadu niile ka ha lee ya anya, mmadu niile na-ele ya anya nke oma).

(O gaa gbekpuru ala chifega aka ya abuo n'azu, ma jiri onu wee kpuru oji ahụ di n'elu akwukwo ogede. Ka o mechara nke a wee taa oji ahụ, ndi ozo niile gaa sekpuru ala, jiri onu wee kpuru oji taa. ...otu a ka e siri nye ndi nwaanyi niile nke ha n'aka ma ndi ozo gara sekpuru ala ma jiri onu ha kpuru oji taa) p123.

Na nchikota, amumamu niile a na-ekwu otu ihe kpatara e ji agba ndu. Ha niile na-eziputa na o bukarị esemookwu na-ebute igbandu. Ndi ahụ na-ese okwu na-enwe nchekwube na agbamndu ga-eweta udo. Ihe kpatara nke a bu na agbamndu bu ihe siri ezigbote ike nke onye obula gbara ya agaghi ahapu ihe o kwere na nkwa mee ihe ozo. O na-enye onye gbara ndu nchekwube na ihe onye ya na ya gbara ndu na-ebo ya maobu ya na-atu anya o nwere ike ime abughi ihe no ga na-aturu uche n'ihia na onye ya na ya gbakoro ndu agaghi emegidenata ya.

Nziputa Nchoputa

E nwere otutu ihe a choputara n'amumamu a. Ha gunyere ihe ndi a:

- i. A choputara na a naghị anokata gaa igba ndu, kama a na-agba ndu mgbe e nwere nsogbu n'etiti ndi mmadu.
- ii. Ihe ozo a choputara bu na e nwee mmadu olenaole a na-enyo enyo di ka ndi na-eme ihe ojoo a na-akpoputa ha ndu ka kwusi ihe ojoo
- iii. A choputakwara na e wezuga imepu obara na ndi na-agba ndu nwere ike iji onu kpuru ibe oji n'otu n'otu mgbe a guchara ngu agbamndu.
- iv. A na-eje n'okwu arusi agba ndu. Ndi Alo na-eje n'otu n'ime okwu arusi ndi a: Nkwo Alo, Iyi Ogwugwu, Agbudugbu, Oluluudo, Ogwugwuoji, Okwuebiyi, Ngwueke na Ehulu. Ndi Okuzu na-eje n'otu n'ime ndi a: Iyiojii, Nnembala, Adu Nkwele na Nnemkpulu wee gbaa ndu. Ebe ndi Uli na-eje n'Atammiri, Otikpa na Ugwurugwudu.

Obodo niile e ji mee nchocha kwenyere ruo taa na arusi ndi ahụ niile no n'oru ma na-akpa ike megide ndi ojoo. N'otu aka ahụ akwukwo amumamu ndi a horo maka nchocha a ziputara agbamndu n'uju ma etu e si wee mezuo ya n'amumamu ndi ahụ n'otu n'otu.

Mmechi

Odee na-akwado ka igba ndu na-aga n'ihu n'ihina mkpa ya na-adị oge niile iji belata ajọ ndu dī iche iche nke na-ebute mmadu ichere ibe ya ajọ echiche n'udi obula. N'ebe o kachasi mkpa bu n'obodo n'obodo, maka aruruala ha ji egbu onwe ha ka okuko. Ndi ntorobia ga-agba mbo belata agbamndu ihunaanya n'ihina ha amabeghi jebe jebe gbasara ihunaanya nke na-eme ka ha na-adanye n'imebi nkwa ha kwere onwe ha mgbe ha hutaziri onye ha huru n'anya n'ezie.

Edensibja

Akoma, E. (1977). *Obidiya*. Ibadan: Oxford University Press.

Chira, E. (2015). *Igba ndụ n'Okuzụ*, Seminar paper presented to the Department of Linguistics/Igbo Language. Chukwuemeka Odumegwu Ojukwu University, Igbariam Campus.

Ekwealor, C. C. (1998). *Omenala na ewumewu Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers.

Ezechukwu, T. U. (2012). *Ndụ ndị Igbo*. Onitsha: Perfect Image.

Ifeka, O. (2015). *Ọchụ nwaokukọ nwe ada*. Onitsha: New Gate.

Nwana, P. (1963). *Omenụkọ*. Ibadan: Longman.

Nzeakọ, J. U. T. (1972). *Omenala ndị Igbo*. Ibadan: Longman.

Ọgbalụ, F. C. (1979). *Omenala Igbo*. Onitsha: University Publishing Company.

Onyekaonwu, G.O (1988). *Ọkụ ghara ite*. Enugu: Inselberge.

Ubesie, T. U. (1987). *Ọdinala ndị Igbo*. Ibadan: Oxford University Press.